

Avleiðingar av purismu

Jógvan í Lon Jacobsen
Fróðskaparsetur Føroya

Vísindavøka í Sørvági 22. september 2021

Innihald í framløguni

- Eg havi bara 20-25 minuttir, so eg havi avmarkað meg til spurningin:
- Hvat hevur purisman gjørt við føroyskt?
- Hvørjar eru avleiðingarnar av purismuni?
- Eg fari at nevna tvinnar avleiðingar:
- 1: Orðfeingið veksur (jálígg avleiðing)
- 2: Munurin millum talu og skrift veksur (neilig avleiðing)
- Purisman er ein ideologi og ikki ein málvísindalig grein
- Purisman hevur meira til felags við fagurfrøði enn við málvísindi
- Men fyrst: Hvat er purisma

Hvat er purisma?

- Purisma merkir málreinsing
- Snýr seg um at halda málið reint
- Purisma er eitt reinleikaideal: Hugsanin um tað reina, ódálkaða málið
- Purisman er ein ideologi
- Puristarnir eru idealistar
- Idealistarnir hava eitt ideal, sum teir arbeiða fram ímóti

Purisma er ein ideologi

- Purisma er ikki ein vísindagrein, men ein ideologi
- Munurin millum vísindi og ideologi er, at ein ideologi er subjektiv, meðan málvísindi og øll onnur vísindini eru objektiv
- Purisma kann samanlíknast við eina politiska ideologi ella eina átrúnaðarliga sannføring
- Mann hevur eitt gylt mál fyri framman, sum mann strembar eftir at náa, og at sannføra onnur um tað:
- Loysing (politisk ideologi)
- Umvending (átrúnaðarlig ideologi)
- Málreinsing (málslig ideologi)
- Idealið hjá puristunum er eitt mál við fæst møguligum lánorðum

Purisma er fagurfrøði

- Purisma er eitt slag av fagurfrøði og hevur tí einki við málvísindi ella vísindi annars at gera
- Hon er subjektiv
- Hvør er munurin millum vísindi og fagurfrøði?
- Vísindini útvega nýggja vitan við vísindaligum kanningum
- Fagurfrøðin dyrkar vakurleika, list, bókmentir o.a.
- Tað reina, ódálkaða hevur nakað við vakurleika at gera
- Tey gomlu orðini verða ofta umtalað sum tey vøkru orðini

Fiskifrøðingar og málfrøðingar

- Vit kunnu seta hetta við fagurfrøðini inn í ein samanhang
- Um ein fiskifrøðingur hevði sagt, at vit eiga at steðga allari veiðu av toski beinanvegin, tí toskurin hevur so vakra skræðu og so fitt eygu, so høvdu vit hildið, at hann ikki var heilt skarpur
- Vit vænta av fiskifrøðinginum, at hansara grundgevingar byggja á vísindaligar kanningar
- Hinvegin kann ein puristur loyva sær eina slíka fagurfrøðiliga (kensluliga) grundgeving
- Hann kann tosa um góð orð og vøkur orð o.s.fr., uttan at nakar fær ilt av tí
- Men tann fagurfrøðiliga grundgevingin verður ongantíð vísindi
- Hon er og verður ein subjektiv, persónlig áskoðan

Tað skitna verður verandi

- Tá vit reinsa okkurt, er tað tí, tað er skitið ella dálkað ella óreint
- Í staðin fyri tey skitnu og dálkandi orðini skulu vit hava nýggj rein orð inn í málið
- Tað skitna út, tað reina inn
- Men er tað soleiðis tað virkar í praksis?
- Nei
- Tað, sum ofta hendir er, at tað reina kemur inn, men tað skitna verður verandi
- Nýggj orð koma inn, men tøkuorðini verða verandi
- Tí veksur orðfeingið í málinum
- Málið verður tí fjølbroyttari og meira livandi

Jalig avleiðing av purismuni

- Vit fáa eina ørgrynnu av samheitum, og tað er ein jalig avleiðing:
- Tónleikur/musikkur
- Støddfrøði/matematikk
- Teldubræv/meylur
- Fíkur/elefantur
- Bingja/konteynari
- Tyrla/helikoptari
- Brigdi/variantur
- Løgregla/politi
- Grundgeving/argument
- Kjak/diskussiún

Jalig avleiðing av purismuni

- Við tveimum orðum um tað sama fyrbrigdið verður málið fjølbroyttari, tí tá kunnu vit velja, hvat orð vit vilja brúka í tí ávísu samskiftisstøðuni
- Vit velja *musikkin*, tá hann er hóskaði og *tónleikin*, tá hann er hóskaði
- Tað kundu vit ikki, fyrr enn tónleikurin var komin inn í málið
- Nú kunnu vit spæla tónleik í Musikkskúlanum
- Hesi orðapørini fáa ymiskar hjámerkingar og verða goymd á ymsum hillum í okkara mentala orðfeingisgrunni

Avleiðingar

- Tann gylta hugsjónin er, at føroyskar nýgerðir skulu koma í staðin fyri tøkuroðini
- Tvs. at orðfeingið skal í prinsippinum endurnýggjast
- Men tað er bara í teoriini, at so er
- Í praksis vísir tað seg, at hóast ein nýgerð er skotin upp og komin í nýtslu, so merkir tað ikki, at tøkuroðið automatiskt fer úr brúki
- Í hvussu er tekur tað langa tíð
- Sjáldan at ein nýgerð avloysir eitt tøkuroð (eitt dømi er *telda*, sum avloysti *kompjútaran*)
- Sum oftast verða bæði orðini brúkt
- Tí kunnu orðapørini liva leingi lið um lið
- Hóast tað eru meir enn 100 ár síðan *mentan* kom inn í málið, hoyra vit framvegis *kultur* verða brúkt í føroyskum

Fíkur og skjaldbøka

- Tað er bara ein spurningur um tíð, nær *elefanturin* og *skildpaddan* fara í søguna
- Kanska fara tey í grøvina saman við tí eldra ættarliðnum
- Tí tað yngra ættarliðið er uppvaksið við *fíli* og *skjaldbøku*, og tí virka tey orðini natúrlig
- Tá ið *fíkurin* og *skjaldbøkan* hava avloyst *elefantin* og *skildpadduna*, virkar purisman eftir ætlan
- Men hetta er meir at kalla undantakið

Purisman ger føroyskt til eitt ríkari mál

- Endamálið við purismuni er ikki at gera føroyskt til eitt ríkari og meira livandi mál
- Men avleiðingin av purismuni er, at føroyskt verður eitt ríkari og meira livandi mál
- Tí við purismuni veksur orðatilfarið
- Tess fleiri orð eru at velja ímillum, tess ríkari verður málið
- Avleiðingin av purismuni er størri málvariatióin
- At kunna variera sína málnýtslu er ein dygd
- Her síggja vit burtur frá fakmálinum, har tað er ein fyrimunur at hava *eitt* orð fyri *eitt* fyribrigdi, sbr. *fílin* og *skjaldbøkuna*

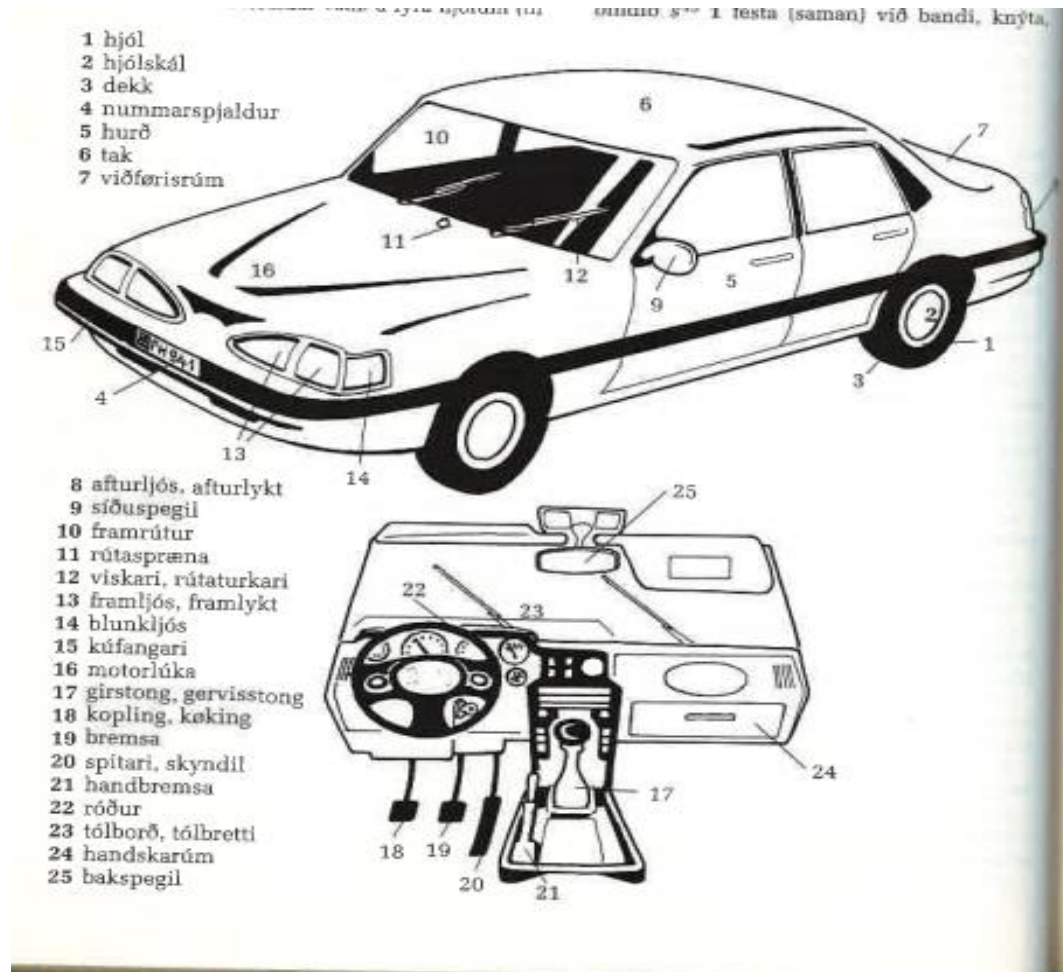
Purisman ger munin millum talu og skrift størri

- Nú fari eg stutt at siga nakað um eina neiliga avleiðing av purismuni
- Purisman ger munin millum talu og skrift størri
- Tað síggi eg sum eina neiliga avleiðing, tí at skriftmálið er sett í verðina til at endurgeva talumálið og ikki øvut
- Tess størri munur er á orðatilfarinum í talumáli og skriftmáli, tess verri virkar tað skrivaða málið sum umboð fyri tað talaða málið
- Sum dømi um munin millum talu og skrift fari eg fyrst at vísa eina mynd av orðinum bilur í Móðurmálsorðabókini (teirri prentaðu útgávuni)
- Síðani fari eg at vísa tykkum tveir setningar, sum eg sjálvur havi gjørt, har íblásturin kom frá myndini av orðinum bilur

Billutir

- Av teimum 32 orðunum
- verður tann minna helvtin brúkt bæði í talu og skrift: Dekk, hurð, tak, bremsa, róður, kúfangari ...
- Tann størri helvtin eru nýgerðir, sum sjáldan ella ongantíð verða brúktar í talumálinum: Hjól, nummarspjaldur, spegil, køking, gervisstong, skyndil, tólborð, rútaspræna ...

Avleiðing av purismuni

A) Bilsmiðurin umvældi køkingina, gervið og føtilin, men rútasprænan og rúaturkarin vóru í lagi

B) Bilmekanikarin repareraði koplingina, girið og spitarin, men pissarin og viskarin vóru í ordan

Setningarnir merkja tað sama, hóast næstan øll orðini eru ymisk

- Bara smáorðini eru felags umframt eitt sagnorð: *og, men, í, vóru*
- Orsøkin til henda munin er purisman, tí var hon ikki, hevði munurin millum hesar setningar verið nógv minni, kanska eingin
- Her eru vit inni á kontrafaktiskari søguskriving, og tað kann vera vágið at fáast við

Avleiðing av purismuni

- Hesin stóri munur millum A og B er beinleiðis avleiðing av purismuni
- Altso kunnu vit staðfesta, at purisman er orsök til:
- 1) Vit fáa eina rúgvu av orðapørum ella samheitum, sum vit annars ikki høvdu fingið
- 2) At munurin millum talu og skrift kann vera so stórur, at hann minnir um tað, vit kalla fyri skiftismæli (diglossi), sum merkir, at vit hava tvær kotur ella tvey sløg av føroyskum, sum vit kunnu skifta ímillum alt eftir tí sosiala samanhanginum
- Hetta verður ofta kallað há MÁL og lág MÁL
- Há MÁL brúkt í formligum umstøðum (við ‘føroyskum’ orðum)
- Lág MÁL brúkt í óformligum umstøðum (við tøkuroðum)

Tekstingin í KVF dømi um há má

- Hava tit hugsað um, hvussu tekstingin í endursendingini av Degi og viku sær út?
- Har verða tær ‘dálkaðu’ eindirnar útskiftar við ‘reinar’ eindir
- Talumálið verður umsett til skriftmál
- Enntá Føroya hægsti maður, sjálvur lögmaður, tosar ikki nóg gott føroyskt sambært teksturunum í KVF
- Onkur má átaka sær ta uppgávuna at seta eitt mark millum tað reina og tað óreina
- Hvar gongur markið?
- Tað liggur ikki fast
- Tí setur tann einstaki puristurin markið sjálvur eftir sínum egnu subjektivu metingum
- Tað er júst tað, vit síggja í tekstingini av Degi og viku
- Ein tekstari góðtekur kanska orðið *politi*, og ein annar broytir tað til *løgregla*

Samantumtøka

- Avleiðingarnar av purismuni eru m.a.
- Orðfeingið veksur, tí nýggj orð verða gjørd fyri orð, sum eru til í málinum frammanundan
- Tøkuorðini hvørva ikki automatisk, hóast ein avloysari er gjørdur og komin í brúk
- Fáa eina rúgvu av orðapørum (samheitum)
- Purisman ger munin millum talu og skrift størri
- *Endamálið* við purismuni er ikki at gera føroyskt til eitt ríkari og meira livandi mál
- Men *avleiðingin* av purismuni er, at føroyskt verður eitt ríkari og meira livandi mál
- Purisman kann fáa ta avleiðing, at føroyskt verður eitt skiftismælt samfelag við ymiskum kotum fyri talu og skrift